

מהמכון בחרסון לצ'ולענט של ביאליק

אברהם זוסמן
דיוקנה של אישיות נשכחת

מאירה יעקבא

בשנת 1861 נולד אברהם זוסמן בעיר אודסה, שהייתה אז עיר נמל חופשית ותוססת שאווירתה קוסמופוליטית. משפחתו העניקה לו חינוך יהודי וכללי. בסיום לימודיו היסודיים הפנהו הוריו לעבודה באחד מבתי המסחר שבעיר, אך בנם בחר להמשיך בלימודיו התיכוניים ופנה לבית הספר הריאלי הממלכתי. באותה תקופה הקפידו בתי הספר הממלכתיים באימפריה הרוסית לקבל תלמידים יהודים רק על פי מכסה שנקבעה מראש, "נומרוס קלאוזוס", וזאת במטרה למנוע מהם להשתלב במקצועות האקדמיים ובחדירה לתחומי המדע. התלמידים היהודים היו חייבים במבחני כניסה ובהצטיינות בלימודיהם. אלה מביניהם שזכו בתעודת בגרות ממשלתית, פנו לאוניברסיטאות ללימודי רפואה ומשפטים. יוצאי הדופן היו זוסמן וחברו מנשה מאירוביץ, שפנו ללימודים גבוהים בתחום החקלאות. היו אלה כנראה היהודים הראשונים ברוסיה שבחרו בצעד זה.

חלוצים יהודים במכון לחקלאות

עם סיום הלימודים, הסטודנטים הרוסים מצאו לרוב עבודה באחוזות משפחותיהם. זוסמן ומאירוביץ הניחו שיצליחו למצוא עבודה במושבות החקלאיות היהודיות, שקמו אז – בעידוד הממשלה הרוסית – בדרום רוסיה ובחצי האי קרים. שני החברים פנו למכון הגבוה לחקלאות ולייעור בפולבה, שבמחוז לובלין בפולין. הם היו שני היהודים הראשונים שלמדו במכון זה, בין מאות הסטודנטים הלא-יהודים. מאירוביץ כתב לימים: "בראשית אוגוסט 1879 באנו לשם והמנהל הודיע לנו ששמח מאוד לקבלנו כתלמידים היהודים הראשונים באינסטיטוט [...] זמן קצר אחרינו נכנסו לאינסטיטוט עוד 2-3 יהודים [...] ברויטמן, גרינברג ורוסטובסקי נמ' מאירוביץ", "אחרי מיטתו של האכר א. זוסמן", ארכיון ראשון לציון. זוסמן החליט להוכיח שיהודים יכולים להצטיין בתורת החקלאות, וכי מקצוע זה יתפוס בקרוב מקום חשוב בקרב הנוער היהודי. בשנת 1882 סיימו זוסמן ומאירוביץ את לימודיהם בציונים גבוהים ביותר והוכרו כאגרונומים מוסמכים. בתקופה זו התרחשו תמורות מרחיקות לכת בעם היהודי

ד"ר מאירה יעקבא – חוקרת היישוב בארץ ישראל עד קום המדינה, בדגש לאישים ולפרשיות שזכרם נשכח. כתבה את עבודת הדוקטורט על חיי היומיום, התרבות והחברה ב"גדוד העבודה".

משפחת זוסמן בנחלת יהודה (באדיבות מוזיאון ראשון לציון)

איכרים חסונים המקיימים אורח חיים יהודי. הם חגגו שבתות וחגים וקיימו חיי תרבות פעילים ובהם חוג דרמטי, משפטים ספרותיים וספרייה גדולה ביידיש.

עם הגיעו, פעל זוסמן בכמה מישורים: בתפקידו כמנהל בית הספר של ילדי המושבה, דאג להכניס את מקצוע החקלאות כחלק מתכנית הלימודים. ביוזמתו אף הוכנס מקצוע זה כחלק מתכנית הלימודים בבתי הספר ברחבי רוסיה. הוא גם הוציא חוברות וספרי לימוד לקוראים הצעירים, כתובים בסגנון מדעי-עממי ומאושרים מטעם מיניסטרוני החקלאות, והללו הופצו ברחבי בתי הספר בכפרים. ספריו החשובים ברוסית, "ידיעות הטבע" ו"ידיד האדמה", זכו בפרס פיוטר הגדול. ב-1902 הניח זוסמן את היסודות למכון חקלאי גבוה בנובו-פולטבקה, במטרה להכשיר אגרונומים יהודים שיפעלו בכל מושבות היהודים. עבודתו של זוסמן נשאה פרי: חלוצים צעירים החלו להגיע למושבות היהודים כדי להכשיר עצמם טרם עלותם ארצה. הם עבדו במשקי האיכרים היהודים במטרה להכיר את כל ענפי החקלאות, תוך עבודה גופנית קשה. ביניהם היו יוסף בוסל וחבריו, לימים מייסדי קבוצת דגניה.

בשנת 1900 שיגר "חובבי ציון" ברוסיה משלחת במטרה לבדוק את מצב המושבות ומצב החינוך בארץ ישראל. עם חבריה נמנו אחד העם ואברהם זוסמן, שביניהם הייתה פעורה תהום. אחד העם דגל בציונות רוחנית הפועלת בדרך של "הכשרת לבבות" והקמת מרכז רוחני בארץ ישראל כתנאי לתחייה לאומית; זוסמן, לעומתו, דגל ברעיון ההכשרה המעשית בענפי החקלאות לקראת העלייה ארצה. מסקנותיהם פורסמו בחיבור "דברי בקרת לעניני המושבות באה"ק [ארץ הקודש]" (אודסה, תר"ס). שניהם סקרו את מצב החקלאות, ולכל אחד מהם הייתה ביקורת משלו. היטיב להגדיר את שניהם הד"ר הלל יפה, רופא המושבות בארץ ישראל:

מענין מאוד ששני האדונים האלה נוסעים לחוד זוסמן מתפעל מארץ-ישראל ומחדרה ביחוד [...] גינצברג [אחד העם] טרם הגיע לתקופת היצירה כי הוא נמצא בתקופת ההריסה [...] הוא כל כך מרבה לבקר כי יקשה עליו לברר דבר חיובי מכל הצעותיו וזוסמן בטוח שהוא כבר יודע הכל (ה' יפה, דור מעפילים: זכרונות מכתבים ויומן, תל אביב תרצ"ט, עמ' 271).

בדרום רוסיה ובחלקים אחרים של האימפריה הרוסית. בשנים 1881-1885 נפגעו 225 קהילות יהודיות מרצח, שוד והרס, ועשרות אלפי יהודים נותרו חסרי בית ורכוש והחלו לנדוד ברחבי רוסיה. השלטונות לא עשו דבר בכדי לעצור את ההמונים המתפרעים, ואדישותם הביאה את יהודי מזרח אירופה לתחושה של חוסר אונים לגבי עתידם, חייהם ורכושם. בקרב חוגי האינטליגנציה והנוער התעורר רעיון לאומי ומעשי. אם לעם היהודי אין עתיד ברוסיה הרי שיש להגר ממנה, אך לאן? בתשובה לשאלה זו קמו שתי תנועות: עם עולם ו"ביל"ו. לשתיהן היה רעיון משותף: הבראת חיי היהודים באמצעות עיסוק יצרני, ובעדיפות ראשונה עבודת האדמה. שתי התנועות נוסדו בשנים 1881-1882, אך בעוד "ביל"ו דגלה בשיבה לארץ ישראל, שאפה תנועת עם עולם לעודד את ההגירה היהודית לאמריקה ולייסד בה התיישבות חקלאית של יהודים.

זוסמן ומאירוביץ הצטרפו לתנועת "ביל"ו עם היווסדה. מאירוביץ עלה לארץ ישראל בשנת 1888, שם חבר לראשוני הביל"ויים שעלו כשנה לפניו. זוסמן החליט להישאר לפי שעה בגולה, כדי להפיץ וליישם את רעיון השיבה לעבודת האדמה. הגשמת רעיון זה מחייבת הכשרה חקלאית מוקדמת טרם העלייה ארצה, שהיוותה לדעתו תנאי הכרחי ועשויה להביא לידי בריאות הגוף והרוח. זוסמן הגיע להכרה זו בעקבות ההגירה המבוהלת של פליטים חסרי כל הכשרה מעשית ואידאולוגית, שעד מהרה חזרו לרוסיה. הוא חזר לאודסה וחיפש דרכים המאפשרות הכשרה חקלאית לבני הנוער כתנאי מוקדם לעלייתם. הוא החל להיפגש עם חוגים בעלי השפעה ולפרסם את רעיונותיו בעיתון היהודי בשפה הרוסית "ראזסוויט" ("השחר"), שתמך ברעיונות חיבת ציון כפתרון חלקי למצוקת היהודים.

"השמנה היא אם רזה?"

בשנת 1882 הזמינה חברת יק"א את זוסמן להיות מורה ומנהל בית ספר חקלאי במושבה היהודית בנובו-פולטבקה. מושבה זו הוקמה בשנת 1840 כחלק מהתיישבות היהודים בחבל חרסון, ונמצאת 176 ק"מ מצפון-מזרח לאודסה. במושבה חיו אז 97 משפחות יהודיות, ובאזור חיו עוד כ-2,000 משפחות של יהודים. זוסמן מצא באזור את בני הדור השני והשלישי להתיישבות,

"טרם הגיע לתקופת היצירה" - אחד העם עם שץ ותלמידיו בחצר "בצלאל", 1912 (אצ"מ)

אבן פינה לבית ספר במושבה יהודית בקרים, 1927 (ארכיון JDC)

מתיישבים יהודים בחווה באוקראינה, 1928

העברני כל תשוקה לעבודה", וכי הפער התרבותי ורמת החיים של איכרי המושבות עלולים לעורר שנאה מצד הערבים. לפיכך הציע להקים "קולוניות לפי צביון כפרי הערבים", כדי לצמצם את הפער.

עם חזרתו מארץ ישראל חזר והעלה זוסמן ב"ראזסוויט" על את רעיון השיבה לאדמה ואת הצורך בהכשרה חקלאית. על תרומתו נכתב כי

אפשר להגיד ללא הפרזה שזוסמן סלל את הדרך לפני הפובליציסטיקה הארצישראלית, שאחד מעיקריה היה ה"ירידה" מאיגרא רמה של הרוחניות המופשטת לשפה של המעשים הממשיים. יובל שנים עומד האגרונום זוסמן על במת הפובליציסטיקה שלנו ומטיף לחיים קרקעיים, מתוך בחינת החמר לכל צדדיו. בני רוסיה - קשה להם לתאר אף גיליון אחד של ראזוויט שזוסמן לא מעיר מעל דפיו את הערותיו המעשיות (ח"ל חריפאי, "אברהם זוסמן [במלאת לו שבעים שנה], בוסתנאי, ל"ז [1937]).

בוועידת "צעירי ציון" השנייה, במאי 1917, הוחלט לחייב את העולים בהכשרה חקלאית או מקצועית טרם עלותם ארצה. בין צירי הוועידה היו צעירים שכבר החלו בהכשרתם החקלאית במושבות החקלאיות בחבל חרסון. מקום ההכשרה המרכזי נקבע בחצי האי קרים, מכמה סיבות: במקום היו חוות של יהודים; הממשלה עודדה התיישבות יהודים באזור זה; התנאים הגאוגרפיים והאקלימיים בקרים דומים לאלה של ארץ ישראל

ים השיבולים שמסביב: דז'נקוי (קרים), 1920

זוסמן בדק את תנאי החקלאות בארץ ישראל ומצא שהאקלים טוב להצמיח פירות וכי הקרקע מאפשרת רבגוניות של הגידולים החקלאיים. הוא עמד ובדק כל גידול בנפרד, מחירי תוצרת והובלתם לשוק, והציע פתרון להדברת מזיקים ומחלות. שני השליחים היו תמימי דעים בביקורתם השלילית על אפוטרופסות הברון ופקידיו ועל העסקת עובדים ערבים בידי איכרי המושבות. לדעתו של זוסמן, "ילדי העברים צריכים לעבוד הרבה, מובן במידה נאותה [...] ובכל הקולוניות אין מקום לחינוך לעבודה לדור הצעיר". אחד העם חשש כי מיומנותו של הפועל הערבי "עלולה להמית בקרבו [של הפועל

ארכיון OZET
(המוזאון הרוסי
לאתנוגרפיה)

איכרים עבריים בעמק חפר, 1935 (צילום: זולטן קלוגר)

הצנון והשום, ואין טעם לכסות את כל הארץ בשום ובצנון, דרוש מחזור זרעים". אך ביאליק אינו מרפה: "אי אפשר בלא צ'ולנט. אין לבנות הווי יהודי בלעדיו". כן הוא מציע לזוסמן שיטה חדשה של מחזור זרעים: "ליד כל עץ תפוח זהב אני מציע לגדל צנון אחד ועל יד כל בננה שום אחד. רק אחד. מה אכפת לך? (א' בן-נריה, "מתקופת ההכשרה והעלייה", ניב הקבוצה, 1961, עמ' 89-96).

בשנת 1920 בא הקץ לחווה. במלחמת האזרחים שהתרחשה בדרום רוסיה נאסר זוסמן ונתבע למסור לפורעים את החווה. לאחר שהשיב בשלילה לדרישותיהם, הם החריבוה עד היסוד. זוסמן ומשפחתו ניצלו בדרך נס אך נותרו חסרי כול. בשנת 1924 עלו אברהם וזוסמן ואשתו אלכסנדרה לארץ ישראל, עם ילדיהם עזרא ודבורה. האב לא הצליח למצוא משרת הוראה, שכן כמעט שלא היו אז בארץ מוסדות להשכלה חקלאית גבוהה. קק"ל העמידה לרשותו משק בן שמונה דונמים בנחלת יהודה, בסיוע אחיינו משה שרתוק (לימים שרת); אמו פניה הייתה אחותה של אלכסנדרה זוסמן. מאירוביץ כתב בהספדו שצוטט לעיל: "החלטת המוסד הישועי לסדר את האגר' [האגרונום] זוסמן בנחלת יהודה ולא להשתמש בידיעותיו הרבות בחקלאות לטובת כל הישוב הייתה בעיני רבים מידידיו כדבר מוזר מאוד [...] הכך הגשמונו את 'ואהבת לרעך כמוך'? אכן לצערנו אין זה המקרה היחידי בישובנו".

זוסמן נטע פרדס וכרם והקים רפת. בעבודות המשק סייע בנו עזרא - שנודע יותר כמשורר, מתרגם ומבקר תאטרון, אך היה אגרונום בהשכלתו וגדל בחוות ההכשרה של אביו. אברהם וזוסמן המשיך לכתוב מאמרים בנושאי חקלאות. במאמרו המקיף "לתולדות המטעים בראשון לציון" סקר את תולדות גידול הגפן, השקד, הזית ופרי ההדר במושבה, והביא נתונים על התפתחותם ועל המפגעים שפגעו במהלך גידולם. ב"בוסתנאי", ביטאון התאחדות האיכרים, כתב מאמרים על צמחי הדלועים ועל גידולם של עצי התמר והזית; בעיתון "השדה", ביטאון התאחדות המרכז החקלאי, פרסם מאמרים על גידול טבק, חמניות וגפנים וכן על משק החלב.

אברהם וזוסמן נפטר בה' באייר תשי"ג (9.5.1943), חמש שנים בדיוק לפני קום המדינה שאת שורשיה החקלאיים שאף להעמיק. נכדו יוחנן אף הוא אגרונום, ומתגורר בנחלת יהודה.

ח"נ ביאליק (1923) והצעתו לזוסמן: "ליד כל בננה, שום אחד" (לע"מ)

כך חשבו ראשי "החלוץ"; קרבתו לנמלי הים השחור שמהם עלו החלוצים ארצה.

בלי צ'ולנט לא תיבנה הארץ

עשרות נערים חלוצים הגיעו לחצי האי קרים, וחלקם היו לימים ממקימי "גדוד העבודה". בדצמבר 1917 הגיש זוסמן למרכז הציוני בפטרוגורד הצעה לייסד חווה חקלאית באודסה, להכשרה עיונית ומעשית בכל ענפי החקלאות. מאות נערים ונערות ביקשו להתקבל להכשרה בחווה, ומהם נבחרו מאה בלבד. את התוצרת שיווקו בעיר אודסה, על מנת לכסות את הוצאות החווה. אחת הקבוצות בחווה זו הייתה "קבוצת ארץ ישראל", שעלתה וייסדה את קבוצת קריית ענבים. ותיקה מספרים על ייעוץ חקלאי של ביאליק:

תשומת לב מיוחדת העניק זוסמן להווי היהודי ולעבודת החברות. אחד המבקרים שעמד על קיומם של שני נושאים אלה, היה ידו מאודסה חיים נחמן ביאליק. שואל ביאליק: מה עושים החלוצים בשבת? המברכות החלוצות על הנרות בערבי שבתות? היש קוגל צ'ולנט וצימעס?

חייב [זוסמן] לדאוג שהבחורות ילמדו להכין צ'ולנט. נכס יהודי חשוב הוא הצ'ולנט ובלעדיו לא ייתכן בניין הארץ. ועוד עליו לדאוג, שלא יחסר צנון ושום לא בימות החמה ולא בימות הגשמים. מאחר שישבו בפלשתינה מיליוני יהודים, דבין יש לברר את תנאי גידול הצנון שם.

ביאליק משיא לזוסמן צרור עצת בגידול שום וצנון ואינו משתכנע כאשר זוסמן טוען כי "תפוח זהב ובננה טובים מן

לעיון נוסף

1. א' גינצבורג וא' זוסמן, דברי הבקרת: לענייני המושבות באה"ק, אודסה תר"ס.
2. ח' חפץ, "המכון החקלאי הגבוה היהודי בנובר-פולטבקה ובאודסה", העבר, כ"א (תשל"ה), עמ' 106-114.
3. צ' לבנה, חקלאים יהודים בערבות רוסיה, מרחביה 1965.
4. מ"י פינטהוס, תולדות המחקר החקלאי בישראל בתקופת המדינה-בדרך 1920-1949, חיפה 2011.